

УДК 159.9:351.743

Ігор КЛИМЕНКО,
кандидат психологічних наук,
Департамент кадрового забезпечення
Національної поліції України, м. Київ

ГАРМОНІЙНА ТА НЕГАРМОНІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КУРСАНТІВ – МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У КОНТЕКСТІ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

Досліджено специфіку гармонійної та негармонійної відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються у контексті програми психологічного супроводу. Виявлено статистичні закономірності, що вказують на прояв окремих гармонійних компонентів відповідальності у курсантів, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу на відміну від курсантів, які навчаються за звичайною програмою. Показано, що навчання курсантів у рамках програми психологічного супроводу сприяє ефективному формуванню професійної відповідальності, зокрема її гармонійних аспектів у курсантів – майбутніх правоохоронців.

Ключові слова: відповідальність, особистість, курсанти, гармонійна та негармонійна відповідальність, професійно важливі якості.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Служба в органах внутрішніх справ характеризується величезними інформаційними, нервово-психічними і емоційними навантаженнями, складними міжособистісними стосунками, які ставлять підвищені вимоги до співробітників всіх ланок системи правоохоронних органів. Ці вимоги

© Клименко Ю.

набувають особливого значення, оскільки діяльність працівників ОВС протікає в жорстких умовах реалізації владних повноважень, зіткнення з тіншовими сторонами життя, пов'язана із застосуванням зброї. В екстремальних ситуаціях вони зобов'язані миттєво оцінювати ситуацію, приймати правильні рішення і адекватно оцінювати навколишню обстановку. В сучасних соціальних умовах підтримання високого ступеня боєготовності і працездатності особового складу ОВС досягається ціною значного нервово-емоційної напруги

Процес реформування системи МВС ставить сьогодні високі вимоги до кожного співробітника, які виконують соціально значущі функції охорони життя і здоров'я громадян, дотримання законності, запобігання правопорушенням.

Працівник поліції, який приймає професійно значущі рішення, повинен відповідати динамічним вимогам реформування системи МВС, підтримувати і підвищувати рівень своєї професійної компетентності, оперативно і якісно оновлювати професійні знання. У цих умовах особливого значення набуває вдосконалення системи підготовки працівників правоохоронних органів, переосмислення вимог до рівня їх професійної та психологічної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Нові погляди на особистість та професіоналізм випускників вищих навчальних закладів МВС України потребують узагальнення теоретичних основ формування особистості майбутніх працівників ОВС. Проблема формування особистості майбутніх працівників ОВС у ВНЗ МВС України представлена у наукових працях Барковського В. П., Безбородого В. О., Васильєва Г. І., Запорожцева Є. Г., Зеленого В. І., Ісаєнка М. М., Коваля М. С., Козяра М. М., Коноплева В. В, Косаревської О. В.

Знання, вміння і навички, що набуваються фахівцями під час навчання в навчальному закладі, повинні бути гарантією успішного виконання професійних функцій у професійній діяльності, що визначає необхідність їх постійного удосконалення. Психологічний супровід сьогодні є необхідною умовою ефективності і успішності фахівця в будь-якій професії, особливо це стосується як об'єктивної результативності

та якості професійної діяльності, так і суб'єктивного почуття компетентності і професійно-особистісної самореалізованості фахівця.

Теоретичний аналіз проблеми показує, що супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги. Психологічний супровід передбачає не виправлення недоліків, а пошук прихованих ресурсів розвитку людини або його оточення, використання її власних можливостей і створення на цій основі психологічних умов для оптимізації стосунків з оточенням. У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості, якій надається цей супровід.

Психологічний супровід можна визначити як науково обґрунтовану систему організаційних та психологічних заходів, спрямований на створення сприятливих умов формування особистості професіонала і підтримку високої ефективності діяльності співробітників на всіх етапах їхньої професійної кар'єри. Головним завданням психологічного супроводу службової діяльності співробітників правоохоронних органів повинна стати науково обґрунтована організація професійного середовища, що забезпечує максимальне використання і підвищення потенціалу особистості окремих співробітників, всього колективу і системи управління ним. При розробці програми психологічного супроводу службової діяльності співробітників правоохоронних органів є прогнозування і урахування впливу змісту та умов професійної діяльності на особистісні риси співробітників [1].

Євдокімова О. О. під психологічним супроводом особистісно-професійного розвитку курсанта розуміє систему психолого-педагогічної діяльності, спрямовану на створення умов для успішного навчання і всебічної підготовки його до майбутньої професії, спілкування і особистісно-професійного зростання на основі мотивованого і системного саморозвитку і самореалізації як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності і індивідуальності [2, с. 196].

Відповідальність є підґрунтям службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій

належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління. Так, у психології, відповідальність – це здатність особи дотримуватися соціальних норм. Види соціальної відповідальності об'єднує те, що вони є формами контролю за діями чи бездіяльністю людини та визначають відповідальність із позиції особи або суспільства [3, с. 104]. Відповідальність є однією з базових морально-вольових якостей особистості [4], вона розглядається як характеристика морально-етичної сфери особистості. У зв'язку з цим дослідження особливостей відповідальності, визначення її соціальних і особистісних детермінант має особливу теоретичну і практичну значимість. Так, є доведеним, що відповідальність як характеристика морально-етичної сфери особистості впливає на моральний розвиток особистості опосередковано через становлення адекватної самооцінки [5]. Відповідальність приписується як зовнішнім, так і внутрішнім інстанціям, і пов'язана вона, таким чином, з зовнішніми або внутрішніми детермінантами. Відповідальність є однією з головних рис особистості, що знаходить своє відображення в міжособистісних особливостях взаємодії з навколишнім світом, в життєдіяльності [5, с. 134].

Відповідальність розглядається як засіб зовнішнього і внутрішнього контролю (самоконтролю), тобто самостійної регуляції власної діяльності, здійснюваної свідомо і добровільно. Усвідомлення необхідності формування відповідальності як інтегральної якості, пов'язане з впливом численних факторів: пізнавальних, мотиваційних, ситуаційних, характерологічних, особистісних [6, с. 245].

Система психологічного супроводу передбачає регулярне і обов'язкове її проходження. Однак результативність такої форми професійної освіти при стандартизації змісту та організації має різну ефективність.

Це визначило **мету нашого дослідження**: як навчання курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті психологічного супроводу визначає ефективність формування професійно-важливих якостей, зокрема відповідальності. При формуванні і вихованні почуття відповідальності вона стає властивістю особистості курсанта і нерозривно пов'язана з дисципліною і організованістю особистості майбутніх правоохоронців. У нашому дослідженні було проаналізовано

специфіку гармонійної та негармонійної відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуваними були курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ, які склали дві групи досліджуваних: 1 група – курсанти, які навчалися в контексті програми психологічного супроводу; 2 група – курсанти, які навчалися в звичайних умовах. Для вирішення дослідницького завдання було використано опитувальник структури відповідальності, що дозволяє проаналізувати співвідношення різних складових багатомірної структури відповідальності, автором якого є В. П. Прядейн. Для статистичної обробки результатів було використано t-критерій Стьюдента.

Нами було проведено порівняння співвідношення гармонійних та дисгармонійних складових відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, результати якого наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники співвідношення гармонійних та дисгармонійних складових відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті програми психологічного супроводу

Шкали	Група I	Група II	t	p
1	2	3	4	5
Динамічна ергічність – динамічна аергічність	10,85 ± 1,32	7,25 ± 1,75	2,3	0,05
Мотивація соціоцентрична – мотивація егоцентрична	7,55 ± 1,45	6,20 ± 1,16	0,7	
Когнітивна усвідомленість – когнітивна обізнаність	8,60 ± 1,42	4,40 ± 0,18	2,3	0,05
Продуктивність предметна – продуктивність суб'єктивна	3,45 ± 0,93	2,70 ± 0,84	0,6	
Емоційність стенічна – емоційність астенічна	8,05 ± 1,53	5,75 ± 1,15	1,2	
Регулятивна інтернальність – регулятивна екстернальність	12,40 ± 1,46	8,05 ± 1,80	2,4	0,05

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Складнощі особистісні – складнощі операціональні	5,05 ± 1,86	2,70 ± 0,61	2,2	0,05
Прагнення інструментально-стильові – прагнення змістовно-сміслові	4,95 ± 1,09	2,85 ± 0,46	1,8	

Аналізуючи результати дослідження співвідношення гармонійних та дисгармонійних складових відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті програми психологічного супроводу, можна відмітити наступні особливості. Показники динамічної ергічності та динамічної аергічності відбивають специфіку поведінкової складової відповідальності, ергічність відбиває здібність людини до самостійного, без додаткового контролю виконання відповідальних завдань, ергічність пов'язана з низькою схильністю до стресу, схильністю до відмови від тяжких завдань. Отримано показники, які свідчать про наявність вірогідних відмінностей у співвідношенні ергічності та аергічності у першій та другій групах досліджуваних курсантів. Показник, що був зареєстрований, у першій групі склав – $10,85 \pm 1,32$, у другій $7,25 \pm 1,75$. Це свідчить, що превалювання гармонійної складової відповідальності над дисгармонійною вірогідно переважає у курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу (перша група).

Зважаючи на це, можна сказати, що у досліджуваних курсантів першої групи, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу виявлено достовірно більшу різницю між схильністю у повній мірі реалізувати свої можливості у поведінкових проявах відповідальності, частіше брати на себе виконання відповідальних завдань, менше орієнтуватися на допомогу та контроль, впевненістю у виконанні своїх обіцянок у порівнянні з дисгармонійними проявами (схильність уникати ситуацій, де треба брати відповідальність на себе, часткова відповідальність – не у всіх випадках, невиконання обіцянок, обов'язковість лише тоді, коли цього вимагає оточення, виконання відповідального завдання в думках, але не завжди на практиці).

За показником співвідношення мотивації соціоцентричної – мотивації егоцентричної в групах досліджуваних курсантів, які навчаються в різних умовах, не було виявлено вірогідних відмінностей. Показник в першій групі склав $7,55 \pm 1,45$ у другій – $6,20 \pm 1,7$. Соціоцентрична мотивація відповідальності оцінюється за домінуванням тенденцій, які пов'язані з почуттям обов'язку, необхідністю виконання справи, егоцентрична мотивація діагностується через перевагу тенденцій ствердити себе у групі, покращити свій матеріальний стан, звернути на себе увагу інших людей.

Показник співвідношення когнітивної усвідомлюваності та когнітивної обізнаності у першій групі курсантів, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу було виявлено вірогідно більший показник ніж у другій групі, (відповідно $8,60 \pm 1,42$ та $4,40 \pm 0,18$ при $p \leq 0,05$). Тобто досліджувані курсанти відрізняються за співвідношенням знання про відповідальність та усвідомленням її сутності. Зафіксоване вірогідне підвищення показника дозволяє вважати, що досліджувані першої групи мають найвищий баланс між усвідомленням стрижньової основи відповідальності, її суті та розглядом однієї сторони, складової якості неспецифічного, загального характеру, тобто поверхневим розумінням відповідальності, на відміну від результатів другої групи, яка показала вірогідно менший результат.

Не було виявлено значущих розбіжностей у співвідношенні предметної продуктивності та суб'єктної продуктивності, в першій групі цей показник склав – $3,45 \pm 0,93$, в другій групі цей показник співвідношення склав – $2,70 \pm 0,84$. Це свідчить про подібність співвідношення результатів діяльності досліджуваних у виконанні колективних справ та їх діяльністю, спрямованою на підтримання особистого благополуччя в групах досліджуваних курсантів, які навчаються в різних умовах.

За співвідношенням емоційності стеничної та емоційності астенічної показник у першій групі склав $8,05 \pm 1,53$, у другій – $5,75 \pm 1,15$. Це свідчить про подібність між стеничними та астенічними (гармонійним та дисгармонійним) емоційними станами. Астенічні прояви виявляють себе в тому, що людина переживає негативні – астенічні емоційні стани, злість та роздратування під час невдач або після невдало виконаної роботи, відчуває більшу тривожність в ситуаціях звітності за вико-

нання відповідальних завдань або коли не має зовнішньої підтримки у порівнянні. Стенічні складові є позитивними емоційними проявами, серед них – радість при подоланні перешкод, гордість при досягненні мети, оптимізм на початку нової відповідальної справи та інше.

Співвідношення регулятивної інтернальності та регулятивної екстернальності відбиває регуляторну складову відповідальності. Показник першої групи складає $12,40 \pm 4,6$, а показник другої групи – $8,05 \pm 1,80$ при $p \leq 0,05$. З огляду на це, можна стверджувати, що показник співвідношення інтернальності-екстернальності у першій групі вірогідно вищий, ніж у другій групі. Це може свідчити про те, що у першій групі більше, ніж пасивна, виражена активна регуляція відповідальності, тобто схильність виявляти ініціативу у відповідальних справах, не сподіватися на інших, намагання виконувати відповідальні завдання самостійно, а не під контролем, впевненість, що краще бути відповідальним в малому, ніж багато обіцяти та не виконувати обіцянки. Пасивна регуляція поведінки виявляє себе у меншій самостійності, схильності знаходити причини перешкод у інших людях та умовах, відповідальності у завданнях із жорстким контролем.

Аналіз проявів співвідношення особистісних та операційних складнощів в першій групі показник складає – $5,05 \pm 1,86$, в другій групі показник склав – $2,70 \pm 0,61$ при $p \leq 0,05$.

Досліджувані курсанти першої групи мають високий баланс між наявністю у них складнощів, що виникають в процесі виконання завдання, залежних від характеру виконуваного завдання і навколишніх людей, та тривожністю, невпевненістю, можливо поганим настроєм.

Співвідношення змістовної та інструментально-стильової спрямованості у досліджуваних першої та другої групи демонструє подібність результатів, який в першій групі курсантів складає – $4,95 \pm 1,09$, в другій групі показник склав – $2,85 \pm 0,46$.

Висновки. Результати, отримані у нашому дослідженні, дозволяють стверджувати, що структура відповідальності досліджуваних курсантів, які навчаються в різних умовах, має певну специфіку. Специфічною рисою досліджуваних першої групи, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу, є вірогідно вищий рівень когнітивної обізнаності та усвідомленості, динамічної ергічності, особистісних складнощів

та регулятивної інтернальності. Це свідчить про їх диференційований підхід до оцінки відповідальності у різних ситуаціях, тобто високовідповідальні дії у відповідній ситуації або поверхневу відповідальність у неважливих справах. Крім того, вони характеризуються як вищими показниками професійної продуктивності, так і вірогідно вищим рівнем активності, спрямованої на підтримання власного благополуччя.

Структура відповідальності представників другої групи, куди ввійшли курсанти, які навчаються в звичайних умовах, характеризується внутрішньою конфліктністю. Наші результати свідчать, що у цій групі відмінність між показниками гармонійних та дисгармонійних складових відповідальності є значно нижчою, ніж у представників першої групи, тобто одночасне функціонування різноспрямованих елементів у структурі відповідальності є більш вірогідним.

Як показали результати емпіричного дослідження, психологічний супровід в процесі навчання у вищому навчальному закладі сприяє успішному оволодінню гармонійними аспектами відповідальності і проявляється в діяльності.

Список використаної літератури

1. Тур'ян О. В. Психологічні вимоги до особистості співробітника приватного охоронного підприємства / О. В. Тур'ян // Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 8 – 2010. – С. 178–186.
2. Євдокімова О. О. Зміст та форми психологічної підтримки особистісно-професійного розвитку курсантів ОВС / О. О. Євдокімова // Вісник Харківського національного університету Серія “Психологія”, 2012 – № 1009 – С. 196–200
3. Бліхар В. С. Принцип відповідальності в морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів (філософсько-правова рефлексія) / В. С. Бліхар // Філософські та методологічні проблеми права 2016. – № 2 (12) – С. 103–110.
4. Закирова М. А. Формирование ответственности за близкого / М. А. Закирова // Философия, вера, духовность: истоки, позиция и тенденции развития : моногр. / под ред. О. И. Кирикова. – Воронеж : Изд-во Воронежского госпедуниверситета, 2005. – С. 82–92.
5. Купрейченко А. Б. Нравственное самоопределение личности: концептуальные основы и эмпирические типы / А. Б. Купрейченко, А. Е. Воробье-

ва // Вестник университета (Государственный университет управления). – 2009. – № 32. – С. 60–63.

5. Брюхова Н. Г. Психологическое консультирование по проблемам жизненного пути для личностно-профессионального развития и совершенствования специалиста системы профессий “человек – человек” / Н. Г. Брюхова // Возрастная и педагогическая психология: механизмы и условия психического развития и формирования личности : моногр. – Гл. 4. – Новосибирск : Издательство ЦРНС, 2013. – С. 95–150.

6. Саенко Л. А. Воспитание социальной ответственности военнослужащих: постановка проблемы / Л. А. Саенко, Ш. Ш. Пирогланов // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. 2015. – № 2(47) – С. 243–247.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Землянська О. В.

Клименко И. В. Гармоничная и негармоничная ответственность курсантов – будущих правоохранителей в контексте программы психологического сопровождения

Исследована специфика гармоничной и негармоничной ответственности курсантов – будущих правоохранителей, которые учатся в контексте программы психологического сопровождения. Выявленные статистические закономерности указывают на проявление отдельных гармоничных компонентов ответственности у курсантов, обучающихся в рамках программы психологического сопровождения в отличие от курсантов, обучающихся по обычной программе. Показано, что обучение в рамках программы психологического сопровождения способствует эффективному формированию профессиональной ответственности, в частности ее гармоничных аспектов у курсантов – будущих правоохранителей.

Ключевые слова: *ответственность, личность, курсанты, гармоничная и негармоничная ответственность, профессионально-важные качества.*

Klymenko I. V. Harmonious and Inharmonious Responsibility of Cadets – Would Be Law Enforcement Officers in the Context of the Psychological Support Program

Responsibility is the basis of professional activity and conscientious attitude of each law enforcement officer to official duties, as well as it's a

special method that ensures efficient functioning of official powers, the one of the legal guarantees of proper performance of tasks.

In the process of formation and education of a sense of responsibility, it becomes a personality trait of the cadets and is inextricably linked with the discipline and self-organization of the personality of would be law enforcers. In our study, the specificity of the harmonious and inharmonious responsibility of the cadets – would be law enforcement officers who are trained in the context of the psychological support program - was analyzed. Psychological support can be defined as a scientifically based system of organizational and psychological procedures aimed at creating favorable conditions for the formation of a professional's personality and maintaining high efficiency of law enforcement officers.

To solve the research problem, a questionnaire of the responsibility structure (by V. P. Pryadein) was used, which allows us to analyze the correlation of various components of the multidimensional liability structure.

In the empirical study, statistical regularities were revealed, indicating the manifestation of a number of harmonious components of responsibility among cadets studying under the psychological support program. It is shown that training within the psychological support program contributes to the effective formation of professional responsibility, in particular, its harmonious aspects for cadets – would be law enforcement officers.

In particular, the specific feature of cadets studying under the psychological support program is a significantly higher level of cognitive convergence and mindfulness, dynamic erg city, regulatory internality and operational difficulties. This indicates their differentiated approach to assessing responsibility in various situations. It is possible to observe the manifestation of highly responsible actions in the relevant situation or superficial responsibility in unimportant matters. Manifestations of certain aspects of the responsibility of the second group cadets, trained in usual conditions, are characterized by internal disharmony. Our results show that this group is inherent in the simultaneous functioning of multidirectional characteristics in the structure of responsibility.

Keywords: *responsibility, personality, cadets, harmonious and inharmonious responsibility, law enforcement officers.*